

УДК 343.37

МОРОЗ

Олег Васильович

доктор економічних наук

ovmoroz@ukr.net

СЕМЦОВ

Володимир Михайлович

кандидат економічних наук

vova_sem@rambler.ru

МАНДЗЮК

Наталія Федорівна

здобувач

ФАКТОР КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ У ФОРМУВАННІ НЕСПОСТЕРЕЖУВАНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

CONFLICT OF INTEREST FACTOR IN THE FORMATION OF ECONOMIC PROCESSES UNOBSERVABLE

У статті обґрунтовано зростання ролі досліджень економічних конфліктів у транзитивних економіках. Ідентифіковано основні типи та базальні складові соціально-економічних конфліктів в Україні. Особливий акцент зроблено на розгляді сучасних конфліктів в аграрному секторі економіки. Запропоновано пропозиції щодо удосконалення системи ліквідації (зменшення негативного впливу) конфліктів.

В статье обосновывается возрастание роли исследований экономических конфликтов в транзитивных экономиках. Идентифицированы основные типы и базальные составляющие социально-экономических конфликтов в Украине. Особый акцент сделан на рассмотрении современных конфликтов в аграрном секторе экономики. Предложены подходы по совершенствованию системы ликвидации (уменьшение негативного воздействия) конфликтов.

The paper emphasizes the growing role of economic research conflicts in transitive economies. Identified the main types and basal components of socio-economic conflicts

in Ukraine. Particular emphasis is placed on reviewing current conflicts in the agricultural sector. Offered suggestions for improving the system of elimination (reduction of negative impact) conflicts.

Ключові слова: *конфлікт, опортунізм, неспостережувані економічні процеси, поведінка, державне регулювання.*

Ключевые слова: *конфликт, оппортунизм, ненаблюдаемые экономические процессы, поведение, государственное регулирование..*

Key words: *conflict, opportunism, unobservable economic processes, behavior, government regulation.*

ВСТУП

Розвиток сучасного соціально-економічного середовища України пов'язаний з збільшенням ролі фактору поглиблення ринкових відносин, що об'єктивно відбувається на фоні поглиблення ступеня конфліктності у суспільстві. Прояви таких конфліктів інтересів, мотивів та моделей поведінки груп економічних агентів, як свідчить практика, мають самий різний масштаб – від національного і галузевого до мікроекономічного. Це визначає нові завдання та перспективи вітчизняного менеджменту, серед яких важливе місце займає створення соціально-управлінського комплексу, здатного ідентифікувати такі конфлікти та пов'язані із ними дисфункції.

Теорія конфліктів історично базується на різних підходах до сутності і ролі конфлікту у функціонуванні соціально-економічних систем. Найбільш обґрунтованим, на нашу думку, конфліктологічний підхід до аналізування різноаспектних соціально-економічних проблем знайшов своє відображення у формуванні діалектичної теорії конфлікту (тобто об'єктивності останнього) та конфліктного функціоналізму. Цей підхід справедливо можна віднести до відносно мало вивчених. Базовими концепціями відповідної теорії став розгляд конфлікту як відхилення від нормального стану системи, сформульована Т. Парсонсом, Е. Мейо та ін. [1-2]. Точка зору таких дослідників як К. Маркс,

Я. Варуфакіс, М. Вебер, В. Парето, Р. Дарендорф, Г. Зіммель та ін. [3-4] базувалася на тому, що конфлікт є необхідним фактором при поясненні природи соціально-економічних об'єктів, де конфлікт розглядається як позитивна функція для збереження соціально-економічних систем. Створення загальної теорії конфлікту пов'язана також із діяльністю таких вчених як Т. Шелінг, К. Болдуінг, Д. Хіршфайлер, Дж. Г. Скотт, Х. Корнеліус, Ш. Фейр та ін. [5-7], які розглядали конфлікти передусім як конкуренцію за ресурси.

Слід підкреслити, що в цілому впродовж переважно ХХ ст. погляди на конфлікт як на негативне явище змінився сприйняттям даного фактору як невід'ємного соціально-економічного елементу функціонування репрезентативної організації, що водночас потенційно є джерелом як негативного, так і позитивного змісту; детальне аналізування цього феномену представлено у [8].

На даний час дослідження конфліктів, як правило, є сфокусованими щодо цілей розробки механізмів їх регулювання, а сам процес наукових пошуків розгортається переважно у сфері трудових спорів. Це явно не охоплює увесь спектр проблеми. Водночас активні і складні процеси ринкової трансформації в Україні потребують доповнення існуючої концепції конфліктології, зокрема сутності конфліктів, їхньої ролі, форм реалізації та опису. У науковій літературі зазначені питання вивчені явно недостатньо.

МЕТА РОБОТИ

Дослідити основні види конфліктів, що виникають між стейкхолдерами на сільських територіях з метою розробки ефективних організаційно-структурних процедур управління та мінімізації виникнення цих конфліктів.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною основою розгляду соціально-економічних проблем з точки зору універсальної моделі формування та реалізації конфлікту може розглядатися сукупність базових положень загальної теорії конфліктів. Під час написання статті використовувалися такі основні методи: аналізу та синтезу, індукції та дедукції, системного аналізу, наукової абстракції та ін.

РЕЗУЛЬТАТИ

Авторська позиція представлена у вигляді положення про доцільність визначення сутності та потенціалу конфлікту, а також побудови відповідної системи управління таким конфліктом як фактору стратегічного рівня у розвитку репрезентативної соціально-економічної системи [8].

Очевидно, що нині немає єдиного підходу, що розуміти під категорією конфлікт. Наприклад, Д. Колесов стверджував, що "конфлікт – це привід до початку більш крупного конфлікту – який має назву інцидент" (*кін. цит.*) [9, с. 41]. У свою чергу, К. Левін розумів під категорією "конфлікт" ситуацію, коли на індивідуума одночасно впливає дві сили приблизно однакової величини, але протилежно направлені [10]. І. Грошев, досліджуючи особливості поведінки під час конфліктів, відмічав [11, с. 93], що конфлікт – це єдина трихотимічна система "суб'єкти – інтереси – дії", в основі якої знаходяться суб'єктні відносини.

Більш близьким нашому розумінню є визначення конфлікту надане Д. Козолупенко, згідно з яким "конфлікт – це не що інше, як наслідок зіткнення нашого світосприйняття з чим-небудь, що не вписується в нього" (*кін. цит.*) [12, с. 119]. Розширюючи зазначене визначення сутності конфлікту, Т. Горобець дає наступне його визначення: "конфлікт – вельми складне соціальне і психологічне явище, яке розуміється як найбільш гострий спосіб усунення протиріч, що виникають в процесі взаємодії, і полягає у протидії суб'єктів конфлікту та супроводжується емоціями з негативною модальністю" (*кін. цит.*) [13, с. 142].

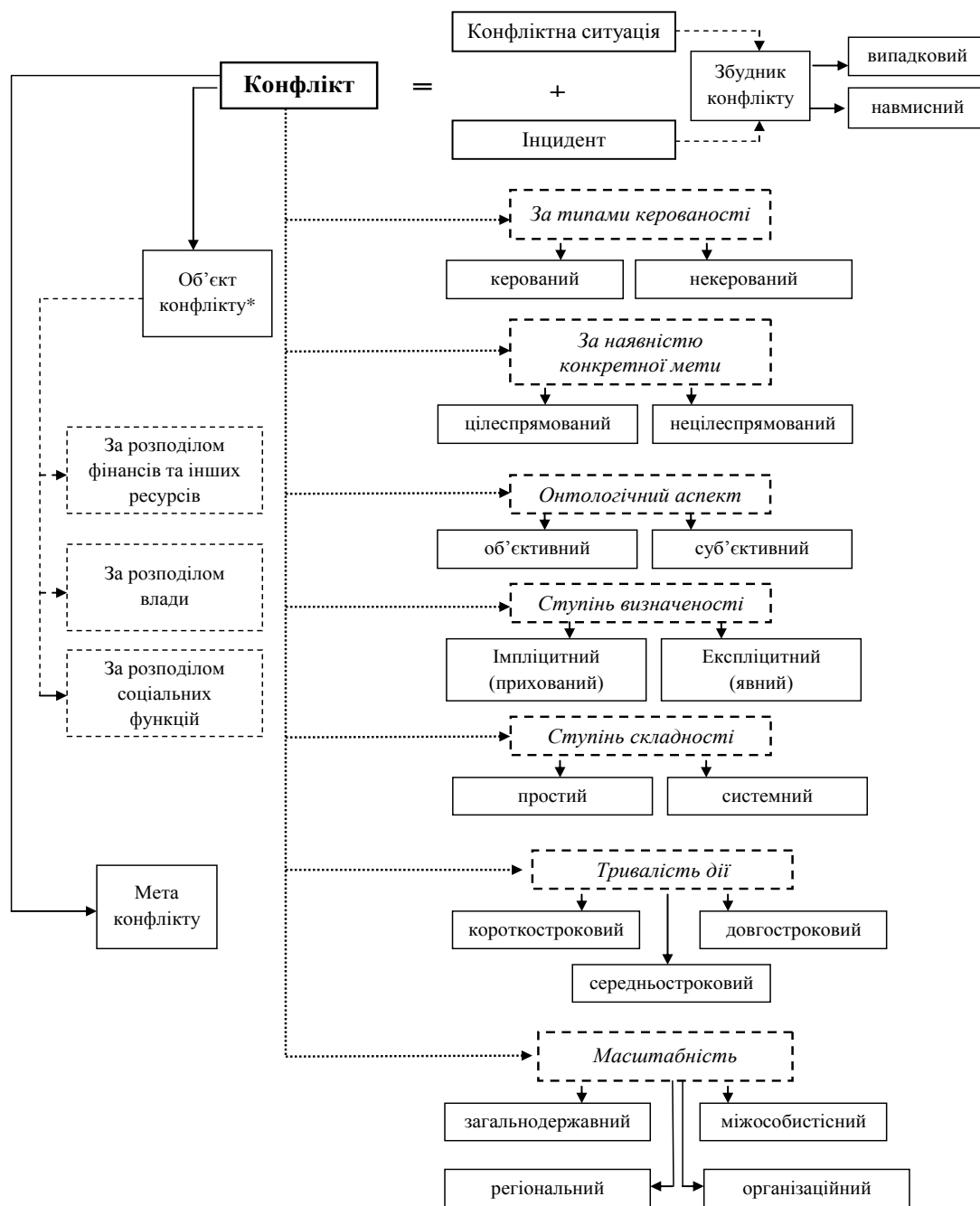
Спостерігається діаметрально протилежні підходи щодо такої категорії як "конфліктна ситуація". Так, якщо А. Анцупов писав, що "конфліктна ситуація – це найменша цілісна неподільна частина конфлікту, яка наділена усіма його властивостями" [14, с. 29]. Л. Цой, досліджуючи теорію та практику конфліктології, стверджувала, що "конфліктна ситуація як поняття є ширшим ніж конфлікт, і включає у себе три стадії: предконфлікт, конфлікт та постконфліктна ситуація. Конфліктна ситуація – це неврівноважена та потенційно суперечлива ситуація" (*кін. цит.*) [15, с. 53].

Таким чином, при аналізованні конкретної конфліктної ситуації слід виходити із того, що буд-який конфлікт складається із конфліктної ситуації та інциденту [16, с. 18]. Під інцидентом, на нашу думку, слід розуміти детермінуючу поведінку учасника (або учасників) конфлікту, яка направлена на досягнення певних цілей. Цілком очевидно, що інцидент, по суті, може виникати лише внаслідок існування конфліктної ситуації. Звідси основним аналітичним завданням відповідно акцентованого менеджменту є моніторинг сукупності інцидентів, які б могли бути трактованими як індикатори конфліктів, а також мінімізація негативних їхніх наслідків. Важливим при цьому є визначення сумісності або несумісності цілей опонентів конфлікту, а також ідентифікація "збудника" конфлікту.

Для того, щоб дослідити сутність виникнення конфлікту, необхідно чітко визначити перелік його складових елементів; така схема запропонована на рис. 1.

У цій статті нами було акцентовано на аналізованні конфліктів, що виникають в аграрному секторі економіки. Адже події останніх часів свідчать, що саме ця сфера характеризується усталеними кризовими тенденціями розвитку, що в свою чергу, супроводжується низкою дисфункціональних явищ [17]. Не даремно владою різних рівнів з метою детінізації економіки та посилення контролю за вітчизняними агентами ринку періодично приймаються відповідні нормативні документи (наприклад, розпорядження Міндоходів України "Про організацію проведення операції "Урожай-2014" від 08.07.2014 р. № 149-р [18]; окреме доручення № 6 від 17.07.2014 р. ГУ Міндоходів у Вінницькій області [19] та ін.)

За інформацією органів влади [20], у 2014 р. на Вінниччині налічувалося 2911 сільськогосподарських підприємств. За попередніми даними, для більшості з них були характерними тенденції приховування своєї реальної діяльності.

Примітки: * – на рисунку зображено основні форми об'єкту конфлікту, що виникають між основними стейкхолдерами в аграрному секторі економіки

Рис. 1. Схема структури та типології конфліктів

Джерело: авторська інтерпретація робіт [11-16].

Охарактеризуємо основні типові прояви зазначених проблем. Так, станом на 01.04.2014 р. у Вінницькій області 1017 платників ПДВ (а це близько 21 % від їх загальної кількості) працювали на спеціальному режимі оподаткування у сфері діяльності сільського господарства. Слід відзначити, що відповідно до ст. 209

Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (із змінами та доповненнями) [21], сума податку на додану вартість (ПДВ), що нарахована таким підприємствам, не підлягає сплаті до бюджету, а повністю залишається у їхньому розпорядженні на розвиток виробництва. При цьому зазначені суми ПДВ акумулюються підприємствами на спеціальних рахунках, відкритих в установах банків. Впродовж січня-квітня 2014 р. сільськогосподарськими підприємствами Вінницької області було спрямовано на такі рахунки ПДВ у сумі близько 319,5 млн. грн., тоді як до державного бюджету, з іншої реалізації, ними було сплачено лише близько 6 млн. грн. Вважаємо такі диспропорції економічно необґрунтованими, адже впродовж останніх років сільськогосподарська діяльність характеризується достатньо високою рентабельністю, значно вищою аніж, наприклад, машинобудування.

Хотілося б відзначити, що проблема незначної сплати ПДВ в аграрному секторі економіки у результаті надання податкових пільг носить загальнодержавний масштаб. Наприклад, у 2014 р. більше 16 тис. суб'єктів господарської діяльності в країні перебували на спеціальному режимі оподаткування діяльності у сфері сільського господарства. У 2014 р. цими агентами ринку за деклараціями ПДВ було сформовано податковий кредит у сумі близько 11,2 млрд. грн. для більш як 92 тис. суб'єктів господарської діяльності, які знаходяться на загальній системі оподаткування. Вважаємо, що дана ситуація знову ж таки є прикладом необґрунтованих регуляцій. За таких умов важливим стає створення дієвої системи контролю за тими підприємствами, діяльність яких може бути оцінена як ризикована. Владі слід приділяти значну увагу таким показникам діяльності суб'єктів господарювання як ідентифікація реальних показників урожайності, особливостей вирощування сільськогосподарських тварин, кількості найманих працівників, фінансових можливостей агентів ринку, якості та кількості техніки та ін.

Проте, допоки не буде вирішена *природа конфлікту*, не варто очікувати на подолання відповідних соціально-економічних дисфункцій. Проблема української

влади полягає у тому, що вона, як правило, бореться з інцидентами (проявами), а не з природою конфліктів

Суми коштів, які надходять до бюджетів різних рівнів, в результаті рішень судів, є не порівняно незначними у порівнянні з сумами коштів, які залишаються у розпорядженні суб'єктів господарювання. Наприклад, лише за перше півріччя 2014 р. ця різниця складала більше ніж 8,7 разів. Причини подібних диспропорцій можна пояснити, як вважаємо, за двома основними гіпотезами: 1) окремі представники органів влади створюють необ'єктивні конфлікти, що проявляються у цілеспрямованому та / або нецілеспрямованому порушенні норм чинного законодавства; 2) суб'єкти господарювання, використовуючи корупційні схеми, забезпечують прийняття відповідних судових рішень на свою користь (цей ефект описаний у літературі [22] як окремий приклад реалізації теорії захоплення державного регулятора).

Потребує особливої уваги діагностика гострих проявів дисфункцій (конфліктів) у полі процесів детінізації заробітної плати. Так, станом на 01.01.2014 р. середньооблікова чисельність працюючих осіб Вінницької області складала 325495 чол. У порівнянні з попереднім роком (станом на 01.01.2013 р. – 367712 осіб) цей показник зменшився на 42217 осіб або 11,5 %. Нині немає чіткої ясності, що стало основною причиною такого скорочення робочих місць, адже обсяги виробництва в останні роки усталено зростають.

Разом з тим очевидним є те, що заходи боротьби з зарплатами "в конвертах" та легалізація відносин у сфері зайнятості населення потребують серйозних покращень саме на сільських територіях. Адже, наприклад, за перше півріччя 2014 р. в таких районах Вінницької області як Липовецький, Літинський, Мурованокуриловецький, Теплицький та Чернівецький органи влади не виявили жодного найманого працівника, праця яких використовувалася без документального оформлення трудових відносин, тобто не оподатковувалася, чого просто не може бути, адже це – масове явище.

Аналіз діяльності суб'єктів господарювання у вітчизняному

агропромислового виробництві свідчить, що саме ці види небезпеки є нині найбільш поширеними. Наприклад, підприємство ПП "Михалич і Ко" у 2013 р. займалося заготовкою молока у населення та його переробкою. Закупівля молока здійснювалася у населення Вінницького, Тиврівського, Немирівського, Калинівського та Літинського районів Вінницької області. Підприємство працювало в рамках чинного законодавства. Однак, у діяльності підприємства спостерігалися такі особливості: 1) рівень сплати податків був суттєво неадекватний рівню сплати податків по відповідній галузі (наприклад, по податку на прибуток – 0,7%; по ПДВ – 4,62%); 2) проводилися зовнішньоекономічні (імпортні) операції через нерезидентів – засновників та нерезидентів, зареєстрованих в офшорних зонах чи країнах зі спрощеним режимом оподаткування за непрямими поставками, у значних обсягах (понад 100 тис. грн.), які у сумі склали близько 1242,0 тис. грн.; 3) спостерігалися взаємовідносини з постачальниками, у яких мали місце невідповідність придбаних та реалізованих імпортованих товарів (т. з. "обрив" ланцюга постачання) на суму близько 109,5 тис. грн. та ін.

Інший приклад: для ПАТ "Бершадський комбінат" основними видами діяльності у 2011-2014 рр. були виробництво солоду, дистиляція, ректифікація та змішування спиртних напоїв, оптова та роздрібна торгівля. Необхідно відзначити, що цей суб'єкт господарювання веде свою діяльність також відповідно до норм вітчизняного законодавства. Проте в господарських процесах спостерігалися потенційні соціально-економічні загрози, а саме: 1) сплата ліцензійних платежів відбувається на рахунок нерезидента; 2) декларування чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) на рівні або нижче собівартості реалізованої продукції; 3) досить часті подання платником уточнюючих розрахунків податкової звітності з податку на прибуток та ПДВ у бік зменшення податкових зобов'язань та ін.

Нині суб'єкти господарювання мають потенційні можливості проводити опортуністичну поведінку шляхом здійснення митного оформлення товарів з

ризиком невірної класифікації згідно з Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗЕД), що безпосередньо впливає на надходження митних платежів до бюджету.

Нині очевидно є потреба і в посиленні контролю за зловживаннями у сфері використання бюджетних коштів. Серйозної уваги потребують схеми "вимивання" фінансових ресурсів з бюджетів різних рівнів. Якщо розглядати привласнення (розтрату) бюджетних ресурсів в контексті системної концепції конфліктів [14], то стає зрозуміло, що їх вирішення відбувається за декількома поширеними схемами.

Наприклад, у 2011 р. підприємство ТОВ "Подільський будівельний інжиніринг" стало переможцем у тендерних процедурах по виконанню проектно-кошторисної документації на загальну суму близько 871 тис. грн., замовником яких був Департамент комунального господарства та благоустрою Вінницької міської ради. При цьому вищий менеджмент підприємства у 2011 р. уклало договір субпідряду на виконання розробки генерального плану та технологічної частини проекту до проектно-кошторисної документації по будівництву сміттєпереробного заводу та створення комплексу по знешкодженню побутових відходів на території Людавської сільської ради Жмеринського району Вінницької області із суб'єктом господарювання ТОВ "Укрбудсфера" на загальну суму близько 240 тис. грн. Хотілося б відзначити, що ТОВ "Укрбудсфера" не мало виробничого обладнання, складських та торгівельних приміщень, транспорту для здійснення відповідних видів діяльності. Більш того, на ТОВ "Укрбудсфера" значився один працівник, а саме директор компанії, тобто заплановані роботи не могли б бути виконані ніяким чином. Парадоксальним виглядає і той факт, що цей суб'єкт господарювання здійснював роботи (послуги) майже в усіх регіонах України, тобто можна стверджувати про безпосередні ознаки фіктивності.

Інший приклад опортуністичної поведінки на території Вінницької області: підприємство ТОВ "Дельфін" під час своєї діяльності у 2011-2013 рр. взаємодіяло з такими агентами ринку як ТОВ "Агрохімпостач-2003" та ТОВ "АТЗ-Сервіс". Як виявилось, ТОВ "АТЗ-Сервіс" було створено за ініціативою невстановлених осіб і

оформлена на підставну особу за грошову винагороду. Це безумовно можна розглядати як прикриття тіньової фінансово-господарської діяльності. Викликає додаткову соціальну напругу і та обставина, що нині органи влади не в змозі повноцінно перевірити господарську діяльність ТОВ "Дельфін", оскільки, як стало відомо, фінансово-господарська документація яка стосується взаємовідносин з підприємствами ТОВ "Агрохімпостач-2003" та ТОВ "АТЗ-Сервіс" була знищена унаслідок виникнення пожежі в приміщенні суб'єкта господарювання (підтвердженням слугує довідка № 08-2/918 від 04.04.2013 р. від Вінницького міського відділу управління Держтехногенбезпеки у Вінницькій області). Згідно норм чинного законодавства підприємству, було надано термін (90 календарних днів) на відновлення втраченої (зіпсованої) документації. Проте, у встановлені строки здійснити відновлення первинної фінансово-господарської документації ТОВ "Дельфін" не змогло. У той самий час підприємством у 2011 р. було завищено витрати, які були враховані при визначенні об'єкту оподаткування на суму близько 490 тис. грн., а також занижено сплату ПДВ на загальну суму близько 450 тис. грн.

Фінансові допомоги та пільги, що отримують вітчизняні суб'єкти господарювання, досить часто призводять до соціально-економічної дестабілізації. Наприклад, ФГ "Яворівське" здійснювало діяльність із вирощування сільськогосподарської продукції. При цьому слід відзначити, що у 2013 р., згідно договору купівлі-продажу та акту приймання-передачі на відповідальне зберігання з правом користування, ФГ Яворівське отримало від підприємства ТОВ "Агроресурс" сільськогосподарську техніку на загальну суму близько 1438 тис. грн. (комбайн зернозбиральний New Holland TC-5080 з комплектом для обмолоту кукурудзи вартістю близько 1206 тис. грн.; жатка New Holland 20 GNCP – вартість близько 232 тис. грн.). Придбання техніки відбувалося за власні та позикові кошти з відстрочкою терміну оплати. Хотілося б відзначити, що ФГ "Яворівське" здійснювало позички у місцевої фізичної особи-підприємця, який одночасно був директором ФГ "Яворівське". Отож, у результаті використання

явного контрактного опортунізму (договори позики) ФГ "Яворівське" було порушено ст.135 Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (із змінами та доповненнями) [21], а саме не включено до інших доходів отримані доходи у вигляді сум поворотної фінансової допомоги у загальному обсязі близько 582 тис. грн.

Спрогнозувати та передбачити розвиток конфліктів між основними учасниками соціально-економічних взаємовідносин складно без знання основ інституційних правил поведінки. Ймовірніше за все, такі правила формуються з обов'язковою участю зацікавлених учасників за своєрідними стандартними ознаками. Наприклад, суб'єкт господарювання ПП "Картес", яке фактично знаходиться в с. Бурлача Балка Одеської області, під час своєї діяльності у 2013 р. уклало угоди з ТОВ "Готика ЛТД" щодо отримання правової допомоги (консультації, представництво інтересів та ін.). Здавалося б звичайна економічна взаємодія (угода), яка відбувалася в рамках чинного законодавства. Проте, основний вид діяльності ТОВ "Готика ЛТД" – неспеціалізована оптова торгівля, адреса засновника підприємства – Республіка Молдова. Загадкою є і те, як фактично ТОВ "Готика ЛТД" могло надавати правові послуги за умов відсутності підприємства за юридичною адресою, відсутності належної кількості працюючих осіб (у 2013 р. на підприємстві значився один працівник (керівник)) та кваліфікованого персоналу зі спеціальною освітою. Таким чином, ПП "Картес" лише у 2013 р. нанесло шкоду державним інтересам на суму більше 218 тис. грн, оскільки завищення суму податкового кредиту на 185 тис. грн., а також занизило об'єкт оподаткування на прибуток.

Будь-які диспропорції соціально-економічної системи призводять – через відповідні інциденти – до загострення конфліктних ситуацій. В основі останніх об'єктивно полягає протиріччя інтересів основних груп агентів та інститутів системи. Практика свідчить, що недопущення нових видів та зменшення наслідків вже діючих конфліктів при створенні умов стійкого розвитку територій України можна досягти лише шляхом створення наступної умови – основні учасники

конфлікту повинні брати до уваги ("поважати") соціально-економічні цілі кожного суб'єкта відносин. При цьому ініціативну дію щодо реалізації функції узгодження цілей у першу чергу повинна взяти на себе держава, оскільки саме вона здатна виступати гарантом дотримання норм.

Конфліктні характеристики в цілому є характерною особливістю будь-якої соціально-економічної системи. Однак, саме у транзитивних економіках показники такої конфліктності, види та форми конфліктів набувають особливого значення як безпосередній фактор дисфункцій та підстава для розширення поля неспостережуваних економічних процесів. При цьому сучасний стан саме вітчизняної аграрної економіки характеризується підвищеним рівнем конфліктності. Чисельні факти доводять, що в умовах загострення соціально-економічних конфліктів в українському соціумі влада не повинна займати відстороненої позиції, а повинна залучатися до реального процесу формування та контролю поведінки суб'єктів господарювання. Практика свідчить також, що адекватність розгляду сучасних соціально-економічних проблем може бути забезпечена через опис моделі відповідних конфліктів. При цьому розв'язання конфлікту повинно відбуватися на основі науково обґрунтованої системи корекції моделі поведінки основних учасників соціально-економічних відносин.